

semio logija odeće

gzegož šabinjški

Da li vredi baviti se odećom kao znakom? Da li je moguće, posmatrajući je uporedno sa jezikom, o njoj reći nešto interesantno? Istina, postoji posebna odeća, kao što je liturgijska ili kraljevska odeća za krunisanje, čiji znakovni karakter ne dolazi u pitanje. Ona mora biti razmatrana, pre svega, kao sastav simboličnih elemenata. Veliki stepen zasićenosti značеim elementima odlikuje i vojne uniforme. Iz njih se može »pročitati« ne samo pripadnost armiji odredene zemlje, već i rod vojske, čin i tako dalje. Ipak, čini se da je obična odeća lišena znakova. Ona, pre svega, obavlja praktičnu funkciju, štiti od hladnoće ili od preteranog sunčevog zračenja. Osim toga, u obzir se uzima estetska funkcija odeće koja, uostalom, često može biti u sukobu sa praktičnom funkcijom: lepa odeća može biti neudobna ili čak da izaziva bol. Svoj izraz je to pronašlo u francuskoj izreci: *pour être belle il faut souffrir* (da bi bila lepa, potrebljeno je trpeti). Čak se dogada da estetski obziri odeću čine tako neudobnom da ona može izazvati bolest. Tako se često dogadalo prilikom nošenja korseta.

Da li ipak praktična i estetska funkcija, verovatno najčešće uzimane u obzir, iscrpljuju čitavu grupu motivacija zbog kojih se nosi odredena odeća? Pjotr Bogatirjev (Piotr Bogatyrew), poznati etnograf, pored dve pomenute navodi još dvanaest funkcija narodne odeće: erotsku, magijsku, funkciju određivanja starosti, društveno-porodičnu (razlikuje se devojka od udate žene, oženjeni muškarac od neoženjenog), moralnu funkciju (ukazuje na seksualni život korisnika), prazničnu, obrednu i funkciju izražavanja žalosti, profesionalnu funkciju, klasnu, funkciju koja ukazuje na vrstu posla, razlikovanja regruta, rezervista i vojnih lica, regionalnu, funkciju ukazivanja na veroispovest i druge. U većini slučajeva odeća vrši ulogu znaka. Oblaćenje ili neoblaćenje izvesnih delova, njihovo povezivanje, izbor boja i druge njene osobine bile su nezavisne od praktičnih ili estetskih razloga, a trebalo je da služe saopštavanju određenih informacija o osobi koja nosi tu odeću.

O čemu je moglo da informiše nošenje odredene odeće? Uzmimo nekoliko primera. Kako kaže Bogatirjev u Zakarpatskoj Ukrajini, u nekim zajednicama, stanovnici muškog pola u poodmaklim godinama života nose košulje čije se kragne vezuju uzicom, za razliku od mlađih koji su kragnu zakopčavali na dugme. Međutim, u stranjanskoj odeći stari su košulju zakopčavali kopčama pod bradom i ispod desnog ramena, a mlađi su je vezivali sa četiri bele trake. Kao što se iz ovoga vidi izvesni detalji u načinu oblaćenja mogli su da ukazuju na pripadnost osobe koja nosi datu odeću određenoj starosnoj grupi.

Odeća je takođe mogla da omogući konstataciju manje vidljivih osobina, nepristupačnih čulnom posmatranju, a karakterističnih za onoga ko je oblačio, na primer, veroispovest ili stalež. Bogatirjev iznosi podatak da se u Slovačkoj (bar do posle prvog svetskog rata) razlikovala narodna nošnja protestanata i katolika. Prva je bila jednostavnija, manje ukrašena, u tamnjim bojama. Međutim, odeća katolika, sigurno i zbog manje surovosti vere i uticaja baroknog stila, bila je bogatija, raznobojnija, sa izvesnim luksuzom. Odeća je, dakle, bila znak za veroispovesnu pripadnost. Naravno, u mnogo jasnijoj formi semantička funkcija odeće, zasnovane na pokazivanju veroispovesti, pojavljuje se kada je reč o nehrisćanskim religijama: muslimanskoj ili budističkoj.

Odeća takođe može da ukazuje na imovinsko stanje osobe koja je nosi (bogatiji i siromašniji zemljoposednici), kao i na stalešku pripadnost (seosko plemstvo i seljaci). Poznato je da je seosko plemstvo često bilo isto siromašno i takođe ubogo obućeno. Ipak svoju pripadnost plemićkom staležu isticali su nošenjem sabljie i drugim značеim elementima odeće.

Ponekad se odeća odnosila na stvari koje bi njen korisnik najradije potpuno sakrio. To se odnosi na moralnu funkciju odeće koja pokazuje da li osoba koja je nosi ispunjava zahteve seksualne moralnosti koje postavlja seosko društvo. Kod žene se radilo o tome da li je devica. Jer, ako neudata devojka nije ispunjavala ove zahteve odmah je bila primorana da uvede odgovarajuće promene u svojoj devojačkoj

odeći. Oobično su devojke koje su se »zaboravile« morale da se oblače kao udate žene (na primer, bilo im je zabranjeno da budu gologlave ili sa raznobojnim maramama, već su morale da nose kape). U moravsko-slovačkoj oblasti ni zavodnik nije ostao nekažnjen. Morao je da skine pera i trake sa šešira.

U XVI veku u Nemačkoj su se označavali prestupi i to ne samo u seksualnoj oblasti. Na primer, bankroti su morali da nose zelene kape, a falsifikatori novca – bela odela.

Navedeni primeri pokazuju da su u narodnoj kulturi semantičke funkcije odeće igrale veoma važnu ulogu. Zapravo samo praktična i delimično estetska funkcija nisu u vezi sa značenjima. Međutim, sve ostale funkcije, manje ili više, na različite načine su povezane sa odećom shvaćenom kao znak. Iz toga se rada pitanje: kome su namenjeni ovi znaci i kako dolazi do učenja njihove interpretacije? U svakoj kulturi (nezavisno od njenog opsega) postoje mnogi znakovni sistemi koji služe komunikaciji između njenih učesnika. Osnovni sistem je materjni, etnički jezik. Učenje ovog jezika pruža pristup određenoj kulturi, uzrokuje uključivanje u određenu zajednicu. Ali savladavanje jezika je samo prvi korak kod ulaska u neku kulturu. Da bi se u njoj potpuno učestvovalo, osim toga, potrebno je ovladati drugim sistemima znakova koji u njoj postoje. U okviru određenih istorijskih ili izvesnih lokalnih kultura (na primer, narodnih, koje odgovaraju izvesnim oblastima države) kao znaci su funkcionalni, a to sam pokušao da prikažem na odabranim primerima, takođe i nošnje ili neki njeni delovi. Sticanje sposobnosti interpretacije tih znakova je spadalo u osnovnu edukaciju koju su roditelji prenosili deci: »Kao što vozači uče da razlikuju znake-signale – pisao je Bogatirjev – kao što u vojski uče da razlikuju znake-činove, tako već od detinjstva na selu uče da razlikuju odeću devojaka od odeće udatih žena.«

Funkcionisanje odeće kao znaka u narodnoj kulturi sa jezikom povezuje još više sličnosti. Jedna od njih je karakter pravila kako jezika, tako i drugih znakovnih sistema, obavezan za sve članove određene zajednice. Jezik je, a na to nam skreću pažnju izvesni filozofi, sistem prinuda koje moramo poštovati kada se njime koristimo. U njih ulaze verbalna, gramatička, pravopisna i druga pravila. Moramo ih uzeti u obzir, prilagoditi im se čak i onda kada imamo nešto veoma licno, individualno da kazemo. U narodnoj kulturi su postojala i pravila koja su se morala poštovati prilikom izbora odeće. Njihovo poštovanje je bilo kontrolisano zbog toga da se u komunikacijski tok u datom društvu ne bi unosile smetnje ili lažne informacije. »Ako naložnica (odnosno, devojka koja nije devica), kako tvrdi Bogatirjev, mora da nosi delove odeće udate žene, onda je sva pažnja okoline usmerena samo na to da ih ona nosi, da ne nosi znake odeće koji definišu devojku. Pri tome se u datom slučaju ne vodi računa da li su ti delovi uradeni od dobrog ili lošijeg materijala, da li će biti lepi ili ružni.« Slično je i kod jezičkih pravila. Svi elementi iskaza nisu njima obuhvaćeni i ne podležu kontroli. Iz tačke gledišta fonetskih pravila nevažno je da li naš glas ima prijatnu boju ili ne. Međutim, važno je da ne pravimo greške u izgovoru. Isto tako u navedenom primeru nije bitno od koje vrste tkanine je izrađen deo odeće koji je znak, da li je napravljen lepo ili ružno. Važno je da se nosi i da ima određene razlikujuće osobine (relevantne, kako bi rekli filozofi), dakle, osobine koje dozvoljavaju da se deo razlikuje od drugog dela odeće (ovde: marama od kape). Naravno, osobine nevažne iz tačke gledišta jedne funkcije mogu da budu relevantne iz tačke gledišta druge. Na primer, kvalitet tkanine koji nije bitan u pomenutom primeru može da bude u izvesnim prilikama važna osobina. Sledеća odlika koja povezuje jezik sa odećom je ta da u oba slučaja znak, ulazeći u dodir sa drugim znacima u okviru određene sintagme (na primer, rečenice ili odeće) može da modifikuje svoje značenje. Na primer, kita cveća na širokom šeširu može da znači da je osoba koja to nosi mladoženja ili regрут. Za njeno pravo značenje možemo da saznamo ako u obzir uzmemo kontekst u kome se pojavljuje, znači: druge elemente odeće, u ovom slučaju naročito pantalone.

Ovdje prikazane osobine koje karakterišu funkcionisanje odeće kao znaka odlika su tradicionalne narodne kulture. Sada su nastupile dalekosežne promene. One su u vezi sa nestajanjem narodne kulture i prilagodavanjem nošenje odeće modi, a ne starim pravilima. Razlike između njih su tako velike da neki istraživači, na primer, već spomenuti Bogatirjev, smatraju narodnu nošnju za suprotnost odeći koja podleže modi. One se mogu svesti na dve osnovne, suprotne tendencije. Modna odeća mora da se menja, svake sezone se lansira nešto novo, različito od prethodne sezone. Međutim u narodnoj nošnji u principu vlada nepromenljivi-

vost. Unuci treba da nose odeću dedova. Druga glavna razlika između narodne i modne odeće je zasnovana na tome da je narodna odeća proizvod grupe i da podleže cenzuri zadržnice. Ona diktira šta se u odeći može izmeniti, a šta ne. Međutim, moda zavisi od volje individualnih projektanata i krojaca".

Da li predstavljene razlike imaju uticaj na pitanje znakovnog karaktera odeće? Po mišljenju mnogih autora te razlike su principijelne i odlučuju o tome da se narodna nošnja može smatrati vrstom jezika, međutim, odeća koja podleže modi ne može. Kako oni ističu jezik je trajan, menja se veoma polako i to mu obezbeđuje njegovu ulogu u formiraju medugeneracijske veze. Osim toga jezik ne podleže volji individualnih korisnika. Oni, zapravo, moraju da se podrede njegovim zakonima. Analogna uloga u trajanju kulture može se pripisati narodnoj nošnji. Ali odeća oblikovana modom je iz te tačke gledišta suprotnost jezika. Ako se čak u njoj pojave odredeni znaci onda oni, budući individualni proizvodi, rezultati pojedinačne invencije, imaju veoma ograničen opseg razumljivosti. Naročito zbog toga što brzo podležu promenama, pre nego što su potpuno prihvaćeni od primalaca. Ipak, zar se odeća koja podleže modi uopšte ne može razmatrati u analogiji prema jeziku? Zavisi od toga kako ćemo shvatiti jezik. Roland Bart (Roland Barthes) je isticao da se može shvatiti trojako: simbolično, paradigmatski i sintagmatski. Do sada sam u razmatranju o odeći uzimamo u obzir simboličan pristup znacima kod kojih je bila prihvaćena uloga njihovih značenja. Razmatrao sam postojanje semantičkih pravila, mogućnost njihovog individualnog kreiranja i tako dalje. Ipak iz tačke gledišta paradigmatske ili sintagmatske koncepcije znakova ovi problemi su drugorazredni. Međutim, osnovni problem je sistemski karakter jezika. Da li se onda u oblasti nošnje može govoriti o postojanju sistema kao nečeg što se razlikuje od materijalnih realizacija? Da li se u njoj može, kao u jeziku, izdvojiti sistem, kod koji je sistem apstraktnih odnosa mogućih da se opišu od istraživača i konkretnih izvođenja kao ekvivalenti pojedinih činova govorenja? Mada teško, to je ipak moguće kod narodne nošnje. Tada je potrebno, na osnovu analize konkretnih primera, rekonstruisati opšte strukturne pretpostavke. Međutim, kako Bart smatra, veoma je uočljiva razlika između sistema i materijalne realizacije kod odeće koja podleže modi."

Takva odeća postoji u tri vida. Prvi je opisana odeća. To je skup opštih pravila mode, složenih u sistem, koja su proizvod grupe osoba koje donose odluku. Po Bertovom mišljenju ona predstavljaju kod u čistom stanju. Naime lako se može uočiti analogija između rada lingvista koji se zasniva na opisivanju strukture jezika kao sistema elemenata i njihovih uzajamnih odnosa, i delatnosti modnih diktatora koji formulišu putokaze za novu kolekciju".

Drugi vid u kome postoji modna odeća je modelska odeća koja potiče iz kolekcija i koja se predstavlja i fotografije na revijama. Ona je već materijalizovana ali u kanonskom, idealnom vidu. Predstavlja ekvivalent uzornih jezičkih iskaza snimljenih na mangetofonsku traku i isto se razlikuje od nošene odeće kao ovi uzorni iskazi od realnog govora koji se čuje na ulici. Najzad, treći vid modne odeće je konkretna, svakodnevno nošena odeća. Rezultat je uzimanje u obzir pravila i individualne invencije osobe koja je realizuje. Kao što je i naš običan govor primena principa jezičkog koda, ali sa mnogobrojnim individualnim varijantama.

Kao što se vidi iz prikazanih primera — a uzeo sam samo neke od mogućih — postoje mnoge analogije između odeće i jezika. Oni opravdavaju razmišljanje o »govoru odeće«, »jeziku odeće« i tako dalje. Ipak pojavljuje se problem granica takve komunikacije. Granica govorenog jezika je čutanje. Kraj pisanih teksta je čisti, neispisani komad kartice. A šta je granica odeće kao znaka? Kada prestaju da se odećom prenose informacije? Kao prvi odgovor se nameće: kada smo nagi, kada na nama nema nikakve odeće. Stanje nagosti posmatrano iz te tačke gledišta ipak zahteva nešto šira razmišljanja.

Šta je nagost? Šta se dogada kada odbacujemo odeću? Zašto je ljudi ponekad demonstrativno odbacuju? Opoziciju: nag-odeven, u svetu dosadašnjih razmatranja, moguće je dvostruko posmatrati. Prva mogućnost je da se nagost prihvati kao pravobitno, prirodno stanje. Nag čovek je istinit, međutim, oblačenje odeće je početak krivotvorenja, mogućnost laži. Svako ko se oblači ne štiti samo svoje telo od hladnoće, već stvara i sisteme znakova. Preko izbora odeće ističe svoj položaj ili nastoji da se prikaže drugaćijim nego što je u stvarnosti. Zato se težnja ka istini često poistivećuje sa odba-

civanjem odeće. U staroj umetnosti je nagi lik devojke često bio simbol istine. Veze između nagosti i istine, prirodnosti, istaknute su u finalu Operete Vitolda Gombrowicza (Witold Gombrowicz). Sličnu ideologiju zastupali su i predstavnici pokreta kontraktulture. To su bili i razlozi negacije odeće u mnogim ostvarenjima savremenog pozorišta, hepeninzima i performansima. Članovi Living Theatre-a su tvrdili da je nago telo nešto pravobitno, čisto, neupriljano civilizacijom. A odeća, ako nije radna odeća ili ona koja telo štiti od hladnoće ili sunca, predstavlja formu represije i prisilu". Odbacivanje odeće se, znači, nije odnosilo na nešto što ispunjava odredene praktične funkcije, već je bilo lišavanje lažnih sistema znakova koji nas udaljuju od istine o čoveku koju pruža nagost. Uz ove prepostavke nagost je zaista granica »govora odeće«.

Drugi način pristupa problemu nagosti zasnovan je na njenom shvatanju kao sekundarnog stanja koje se može primetiti tek u oponiciji sa obučenošću. Toj koncepciji ide u prilog biblijska priča o našim praroditeljima. Budući u raju nisu bili svesni da su nagi. Tek posle prvog greha prva stečena informacija je bila spoznaja svoje nagosti. Ni stanovnici zemalja u kojima je otkriven veći deo tela nego u Evropi nisu svesni da su polunagi. Ne osećaju stid kada pokazuju te delove tela. S tim u vezi izgleda opravданo verovanje u to da nagost nije prirodna činjenica već da je uslovljena kulturom. Svest o nagosti se pojavljuje iz oponicije prema stanju obučenosti. Dakle, odbacivanje odeće kao skupa znakova ne vodi nedostatku informacija, već je to primena takozvanog negativnog trika, izostavljanje značeceg, nedostatak značeceg. Tada je nagost odustajanje od značenja koja nosi odeća. Treba da bude pokazivanje nultog stepena znakova. Ali ovaj nulti stepen je uočljiv i ima svoje snažno dejstvo. Ne zbog toga što zahvaljujući njemu dolazimo do neke dublje, pravobitne istine, već zbog iznenadenja izazvanog nedostatkom informacija, koje nosi odeća, u situaciji kada smo ih očekivali. Ponekad se odbacivanje odeće primenjuje zato da se ne bi uvdole dodatne informacije koje bi ona nosila u situaciji kada su te informacije nepotrebne. Primer takvog pristupa, nagosti može da bude performans Nigela Rolfa (Nigel Rolf, Irska) *Green Man. Orange Man* koji sam video na III Međunarodnom Simpoziju Performans Umetnosti u Lionu 1981 godine. Problem pokrenut u toj akciji je bila koegzistencija protestanata i katolika u Severnoj Irskoj. Na podu je bio sloj brašna koji je stvarao veliki beli tepih. Na njemu su, korišćenju svih pigmenta — narandžastog i zelenog — bili napravljeni određeni oblici.

Boje i oblici su predstavljali simbole obe religijske grupe sukobljene u Irskoj. Dogadanje se zasnavalo na tome da se nagi umetnik duže vreme valjao u brašnu i pigmentima dovodeći do njihovog mešanja, do uklanjanja oponicije. Za vreme te akcije on je morao da bude nag da ne bi unio dodatne sadržaje u polazni sistem simbola. Osim toga, nagost, kao odbacivanje znakova, ukazivala je na nemogućnost izjašnjavanja za bilo koju stranu. Posle akcije umetnik je bio prekriven izmešanom narandžasto-zelenom prašinom. Simboliku ove svojevrsne »odeće« moguće je pročitati kao delimično uzimanje u obzir obe sukobljene grupe.

1. P. Bogatyriew, »Funkcje stroju ludowego na obszarze morawsko-słowackim» (poljski prevod u zbirci radova istog autora *Semiotyka kultury ludowej*, Warszawa, 1979).
2. Ibid, str. 211.
3. Upor. M. Dufrem, *Esthetique et philosophie*, Pariz 1967.
4. P. Bogatyriewe, cit. delo, str. 211.
5. P. Bogatyriewe, cit. delo, str. 171.
6. Ovde pišem o tendencijama, o dominantnim osobinama u narodnoj nošnji i modi. Naime, u stvarnosti narodna nošnja takođe podleže promenama i u slučaju mode pojavljuje se u izvesnoj meri društvena cenzura.
7. Ova tri načina shvatanja jezika opširnije sam prikazao u člansku »Geometrija i jezik«, *Projekt* br. 4, 1984.
8. U ovom članku operišem pojmom znaka ne baveći se diferenciranjem njegovih vrsta: pravih znakova, simbola, oznaka i tako dalje. Neki autori koji se bave tim zadatkom smatraju da je naročito bitno odavanje onih vrsta semantičkih predmeta koji se stvaraju i upotrebljavaju isključivo (ili pre svega) za komunikacijske ciljeve, i onih kod kojih značenje nastaje bez komunikacijskih intencija od posilioca, kao rezultat nastajanja izvesnih kulturnih faktora ili konvencija. Tada se iz prisustva jednog predmeta (javnog) zaključuje o prisustvu drugog (manje javnog ili skrivenog). Takođe se predlaže da se tada ne govoriti o znacima, već o kulturnim oznakama. (Upor. T. Pawłowski, *Pojecia i metody współczesnej humanistyki*, Wrocław 1977, str. 243-245.)
9. R. Barthes, *Le degré zero de l'écriture suivie de éléments de semiologie*, Pariz 1965, *Système de la mode*, Pariz 1967.
10. Bart ipak ne uzima u obzir bitnu razliku. Lingvist samo rekonstruiše princip jezičkog sistema. Međutim, diktator mode stvara pravila na putu individualnih odluka.
11. Upor. K. Braun, *Nowy teatr na świecie*, Warszawa 1976, str. 100.

(Naslov originala: Grzegorz Sztabinski, »Semiotyka ubioru», projekt br. 4, 1985, str. 34 - 36).

sa poljskog:
Milan Duškov

polja 203